

1.01
Prejeto 26. 4. 2011

UDK 330.341.4:316.752 (497.4)"1991/2010"

Blaž Babič*

Politična tranzicija in vprašanje vrednostnih sistemov pri Slovencih po letu 1990

IZVLEČEK

Razprava obravnava vprašanje sprememb vrednostnih sistemov pri Slovencih v času politične, gospodarske in družbene tranzicije po letu 1990. Avtor najprej opredeli vrednote kot verovanja in prepričanja, ki so tesno povezana s čustvi in ki posameznikom služijo kot kriteriji za izbiranje in ocenjevanje dejanj, dogodkov, politike, ljudi, institucij in njihovo uvrščanje med dobre ali slabe, med zakonite ali nezakonite, med vredne ali nevredne zaupanja. Največ pozornosti namenja vprašanju trenutne družbene krize v Sloveniji in zavrne mnenje, da je vzrok za omenjeno krizo v spremembi vrednostnih sistemov pri Slovencih oziroma v krizi vrednot. Ugotavlja, da se vrednostni sistemi pri Slovencih po letu 1990 niso bistveno spremenili, saj rezultati Mednarodne raziskave vrednot, Evropske raziskave vrednot in Svetovne raziskave vrednot, ki so v letih 1992, 1995, 1999 in 2005 potekale v okviru projekta Slovensko javno mnenje, niso pokazali bistvenih premikov med pomembnostjo, ki jo posamezniki znotraj svojega vrednostnega sistema, pripisujejo določenim vrednotam.

Ključne besede: Slovenija, vrednote, vrednostni sistemi, tranzicija, družbene norme, kriza vrednot, družbena kriza

POLITICAL TRANSITION AND THE QUESTION OF THE VALUE SYSTEMS OF SLOVENIANS AFTER 1990

ABSTRACT

The following discussion explores the issue of changes in the value systems of Slovenians during the political, economic and social transition after 1990. First the author defines the values as beliefs and convictions, closely related to emotions and serving the individuals as criteria for the selection and evaluation of actions, events, politics, people, institutions and their categorisation as good or bad, legal or illegal, trustworthy or suspicious. The author focuses on the issue of the current social crisis in Slovenia and rejects the opinion that it stems from the changing value systems or the crisis of values of Slovenians. He establishes that the value systems of Slovenians have not changed significantly since 1990, as the results of the International Value Research, European Value Research and Global Value Research, taking place in 1992, 1995,

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: blaz.babic@inz.si

1999 and 2005 in the context of the Slovenian Public Opinion project, do not indicate significant changes between the importance ascribed by the individuals to certain values within their value systems.

Key words: Slovenia, values, value systems, transition, social norms, crisis of values, social crisis

Vrednote in vrednostni sistemi

Ko so v istem stavku omenjene vrednote in politična tranzicija oziroma politika sploh, imamo najpogosteje v mislih tiste vrednote, ki opredeljujejo ali pa bi morale opredeljevati skupno življenje. Vrednote so sicer bistveno širši pojem, saj so intimna stvar vsakega posameznika in kot take znanstveno težko določljive. Posamezniki se namreč vsakodnevno srečujemo z vprašanjem vrednot in svojega odnosa do sveta, saj na podlagi vrednot ocenjujemo, kaj je za nas pomembno in kaj dobro ter kaj nepomembno in slabo. Vrednote so torej verovanja in prepričanja, ki so tesno povezana s čustvi, nanašajo pa se na zaželene cilje in presegajo omejene situacije in akcije.

Sociolog Niko Toš je na »Pogovoru pri predsedniku republike na temo vrednot«, ki je v sklopu »Pogovorov o prihodnosti Slovenije« potekal 19. novembra 2003, vrednote opredelil kot kriterije za izbiranje in ocenjevanje dejanj, dogodkov, politike, ljudi, institucij in njihovo uvrščanje med dobre ali slabe, med zakonite ali nezakonite, med vredne ali nevredne zaupanja. Posamezniki nato omenjene kriterije soočamo in tako gradimo svoj vrednostni sistem.¹ V nadaljevanju istega dogodka je povedano še nadgradila Tina Vončina, ki meni, da so vrednostni sistemi rezultat dolgotrajnega zgodovinskega procesa in posledično globoko vpeti v tkivo vsake družbe. Ob tem je še povedala, da se vrednote odzivajo le na korenitejše procese, kar pomeni, da se spremembe v delovanju vrednostnega sistema po navadi pokažejo šele po določenem časovnem obdobju, čeprav se zdi, da so v trenutku, ko se spremembe pojavijo, le-te nenadne. V svojem nastopu je tudi omenila vse bolj razširjeno mnenje, da naj bi spremembe, ki jih je povzročil proces politične, gospodarske in družbene tranzicije, načele tudi vrednostni sistem Slovencev.²

¹ POGOVORI o prihodnosti Slovenije pri predsedniku Slovenije. 2, O vrednotah (Videoposnetek), Ljubljana 2004.

² Prav tam.

Vsako razmišljanje o vrednotah nas tako zelo kmalu pripelje na področje sociološke in antropološke znanosti. Zanimarjanje že opravljanega dela sociologov in socialnih ter kulturnih antropologov bi bilo torej v tem kontekstu nespametno. Tako ravnanje bi z veliko verjetnostjo pričujoči prispevek zreduciralo na področje političnega govora. S tem bi padli na nivo političnih pamfletov, s katerimi smo v vedno večjem številu soočeni v zadnjem času in katerih skupni imenovalac je razpravljanje o moralni in gospodarski krizi ter razglašanje krize vrednot med Slovenci.

Že bežen pregled sociološke teorije nas takoj sooči z razlikovanjem med normami in vrednotami. Gre za razlikovanje med navodili oziroma normami, ki točno določajo ravnanje v različnih situacijah, in bolj splošnimi usmeritvami, ki jih dajejo vrednote. Norme torej določajo primerno in sprejemljivo vedenje v določenih situacijah, uveljavljajo pa se s pozitivnimi in negativnimi sankcijami, to je z nagradami in kaznimi, ki so lahko neformalne, kot je odobravajoč ali odklanjajoč pogled, ali formalne, kot je nagrada ali kazen uradnega organa. Omenjene sankcije so bistveni del mehanizmov družbenega nadzora, ki skrbijo za vzdrževanje reda v družbi.

Usmeritve, ki jih dajejo vrednote, pa so, kot sem že omenil, bolj splošne. Gre za prepričanje, da je nekaj dobro in zaželeno. Vrednote torej opredeljujejo, kaj je pomembno, se izplača in je vredno truda. Iz povedanega izhaja, da so skupne norme in vrednote bistvene za delovanje človeške družbe. Brez skupnih norm bi bili namreč nezmožni sodelovati ali sploh razumeti vedenje drugih, saj nimamo nagonov, ki bi urejali in vodili naše ravnanje. Brez skupnih vrednot pa bi bilo malo verjetno, da bi sodelovali in delali skupaj. Različne ali nasprotne vrednote bi namreč pripeljale do situacije, v kateri bi vsakdo vlekel na svojo stran in zasledoval cilje, nezdružljive s cilji drugih.³

Urejena in stabilna družba ter država torej zahtevata skupne norme in vrednote, ki jih za svoje priznava večina članov družbe ali v primeru države večina državljanov. Nikakor pa norme in vrednote niso eno in isto, kot nas danes skušajo prepričati številni novinarji in politiki. V različnih normah se sicer zrcali odsev določenih vrednot. Tako je npr. visoko vrednotenje človeškega življenja v zahodni družbi izraženo v številnih normah, povezanih s higieno doma in higieno na javnih mestih, načini razreševanja sporov med posamezniki ter z obnašanjem na cesti in na delovnem mestu. Vendar pa vse pogostejše kršenje tako omenjenih kot tudi drugih družbenih norm s strani nekaterih posameznikov, ki so najpogosteje člani nove slovenske ekonomske elite, še ne pomeni nujno tudi krize vrednot.

Kršenje norm lahko namreč predstavlja tudi bližnjico za dosego cilja, ki ga določena vrednota opredeljuje kot pomembnega in vrednega truda. Ob tem velja poudariti pogosta mnenja, da sta osebni uspeh in materializem glavni vrednoti zahodne industrijske družbe, v naračje katere smo Slovenci z veliko zamudo zdrveli po letu 1990. To pa pomeni, da je pomembno in zaželeno biti najboljši na svojem

³ Michael Haralambos, Martin Holborn: *Sociologija : teme in pogledi*. Ljubljana 1999 (dalje Haralambos, Holborn, *Sociologija*), str. 13–14.

področju, zmagati na tekmi ali doseči najvišji položaj v svojem poklicu. Dosežki posameznika pa se nato z dosežki drugih najpogosteje merijo prek količine materialnih dobrin, ki jih ta lahko nakopiči. Dejstvo, da je do zmage na tekmi prišlo kot posledica uporabe prepovedanih poživil ali da je bil visok poklicni položaj dosežen s pomočjo podkupnine, sicer trči ob drugo vrednoto, ki jo najlaže povzamemo s pojmom poštenost, vendar je le-ta v vrednostnem sistemu akterja podrejena.⁴

Na podlagi napisanega lahko torej sklepam, da je vse bolj glasno zgražanje širše slovenske javnosti ob določenih ekscesih posameznikov prej znamenje, da ni z vrednotami slovenske družbe kot celote »nič narobe«. Ob tem sem namerno uporabil povsem neprimeren izraz »nič narobe«, saj vrednote same po sebi ne morejo biti pravilne ali napačne. Govorimo lahko le o razlikah med vrednotami različnih družb ali družbenih podskupin ter spremembah vrednostnih sistemov. Zapisal sem ga zato, ker sem želel pokazati, da se »problem« nahaja nekje drugje, iščemo pa ga lahko le na relaciji vrednote–norme–pravni sistem oziroma zakoni. Nekaj je torej »narobe« ali bilo »narobe« z najmanj enim podsistemom slovenske družbe oziroma države. Na tej točki in ob poskusu opredelitve »problema« se je smiselno ponovno vrniti k sociološki teoriji. Kot sem že zapisal, so norme smernice vedenja, ki natančno določajo, kako se moramo vesti v določeni situaciji. Najpomembnejše norme nato država povzame v zakonih ter prek formalnih sankcij, katerih skrajna oblika je zaporna kazen, hkrati prevzame tudi skrb za njihovo uveljavljanje.⁵

Kriza vrednot? Napačna diagnoza?

Vzrokov za družbeno krizo v Sloveniji torej ne gre iskati v moralni in gospodarski krizi ter krizi vrednot, kot to počnejo nekateri politiki in novinarji, temveč predvsem v dejanjih vseh treh vej oblasti Republike Slovenije v obdobju politične, gospodarske in družbene tranzicije. Vse tri veje oblasti, tako zakonodajna in izvršna kot sodna, so namreč ustvarile okolje, ki je v prvem desetletju in pol samostojnosti omogočalo nekaznovano kršenje norm oziroma – kar je še pomembnejše – iz norm izhajajočih zakonov. Oblast je bila namreč tista, ki je v obdobju po letu 1990, pogosto prek divjega lastninenja, omogočila oblikovanje nove »kapitalistične« ekonomske elite, in če se je to v času politične in gospodarske tranzicije ter postopnega prevzemanja evropskega pravnega reda še nekako dalo pomesti pod preprogo, to danes ni več mogoče. V zadnjih letih smo namreč priča občutnemu porastu prijav sumov korupcije in zlorabe položaja,⁶ na podlagi česar lahko sklepam, da vse večji del prebivalstva verjame v dokazljivost in kaznivost tovrstnih dejanj ter predvsem v verjetnost, da bodo sankcionirana.

⁴ Prav tam, str. 13.

⁵ Prav tam.

⁶ MMC RTV Slovenija, <http://www.rtvlo.si/slovenija/vse-vec-grozenj-zaradi-prijav/71375>, 13. 4. 2011.

Obdobje tranzicije se je namreč z vstopom Slovenije v Evropsko unijo vsaj simbolno končalo. Takšno je, kot vse kaže, tudi večinsko mnenje med državljani. Slovenska politika je namreč s pomočjo medijev v obdobju približevanja evropskim integracijam vstop v Evropsko unijo razglašala kot veliki cilj, s katerimi se bo končalo obdobje tranzicije in bomo postali normalna družba. Ali če povzamemo besede Rajka Pirnata, ki jih je leta 2000 izrekel v intervjuju za Mladino: »Enkrat moramo vendarle reči, da je tranzicija za nami in da smo postali normalna družba. /.../ Čez pet ali šest let bo tranzicija v glavah volivcev nepreklicno končana.«⁷

Trenutno stanje v državi oziroma splošno nezadovoljstvo večine državljanov ter rekordno nizko zaupanje v politiko in državne institucije⁸ danes kar kliče po poglobljenem preučevanju obdobja med letoma 1990 in 2004, ki so ga številni še nedavno označevali kot »zgodbo o uspehu«. V tem času so bili sicer najbolj izpostavljeni politični cilji uspešno doseženi, vendar z vsemi rezultati politične, gospodarske in družbene tranzicije ne moremo biti zadovoljni. Predvsem zadnja gospodarska kriza je najbrž bolj boleče, kot bi jih sicer, če bi se obdobje gospodarske konjunktore iz začetka tisočletja neprekinjeno nadaljevalo, izpostavila številne grehe iz obdobja tranzicije. Omenjeno dejstvo je v zadnjem času vedno bolj očitno, saj kazalniki gospodarskega okrevanja zaostajajo za tistimi v primerljivih državah s podobno tranzicijsko preteklostjo. V zadnjih letih so tako vedno bolj vidni rezultati v Sloveniji izbranih načinov in postopkov razgradnje socialističnih družbenih, pravnih in političnih razmerij in njihove nadomestitve z globalnimi kapitalističnimi razmerji.

Eno izmed posledic v Sloveniji izbranih načinov in postopkov razgradnje prejšnjih družbenih, pravnih in političnih razmerij in nadomestitve teh razmerij z novimi razmerji je zelo povedno povzel Boštjan Penko, prvi direktor Urada za preprečevanje korupcije, ki smo ga v Sloveniji dobili šele sredi leta 2001, polno pa je začel delovati 1. januarja 2002. Penko je tako februarja 2002 v enem izmed prvih intervjujev po prevzemu funkcije na vprašanje novinarja POP TV: »Ali je notranji odkup Blagovno-trgovinskega centra (BTC) moralno ali tudi zakonsko sporen?« odgovoril z naslednjimi besedami: »Naše stališče je, da bi lahko bil notranji odkup BTC tako moralno kot tudi zakonsko sporen. Pri zakonski spornosti ne moremo šteti, da gre za kršitev zakona samo takrat, ko zakon prekoračimo. Štejemo, da gre za kršitev zakona tudi takrat, ko je uporabljen v nasprotju s svojim duhom, v nasprotju z namenom zakona. Ko se zakon uporablja samo v korist ene strani, potem lahko vedno rečemo, da gre za nemoralno, neetično ravnanje, za ravnanje v nasprotju z duhom zakona.«⁹

⁷ Mladina, št. 45, 6. 11. 2000, str. 30, Konec pomladi.

⁸ Poslanica predsednika Državnega zbora dr. Pavla Gantarja ob 20. obletnici samostojnosti Republike Slovenije, <http://www.dvajset.si/prvih-20/pregled/poslanice/dr-pavel-gantar/>, 13. 4. 2011.

⁹ 24ur.com, <http://24ur.com/novice/slovenija/korupcija-je-lahko-tudi-v-drzavni-upravi.html>, 13. 4. 2011.

Razplet dogodkov v primeru spornega notranjega odkupa BTC je nato v naslednjih letih jasno pokazal, da Penkovo mnenje v Sloveniji nima pravno zavezujoče veljave. Tako v tem primeru, ki sem ga izbral, ker je med številnimi podobnimi zgodbami slovenske tranzicije doživel tudi sodni epilog, kot v drugih se je namreč izkazalo, da bi Penko bolj zadel razmere, če bi svoje besede formuliral nekoliko drugače. »Ravnanje akterjev je bilo sicer moralno sporno in v nasprotju z duhom zakona, vendar zakon ni bil kršen. Vsaj ne v zadostni meri, da bi slovenski pravni sistem hitro in učinkovito ukrepal in kaznoval akterje.«

Kako je pravzaprav potekal notranji odkup BTC? Vodilni in tudi vsi drugi zaposleni, ki so hoteli, so lahko sodelovali pri odkupu z vložki v novo podjetje Invest Point oziroma v družbo pooblaščenko Ajdacom. Omenjeni podjetji sta nato kupovali delnice BTC, delnice BTC pa je v še večjih količinah sočasno kupoval tudi BTC in posledično je bilo drugih delničarjev vsak dan manj. Na koncu sta omenjeni podjetji pridobili večino na skupščini delničarjev BTC, ki je nato decembra 2001 odločila, da se delnice v lasti BTC umaknejo in s tem zmanjša kapital družbe. S tem sta Invest Point in Ajdacom postala skoraj 90-odstotna lastnika BTC.¹⁰

Ta način odkupa so tik pred omenjenim sklepom skupščine v časniku Finance komentirali z naslednjimi besedami: »Tak odkup je nekoliko nenavaden. Je posledica nekakšne pravne praznine in tudi velike pravne domiselnosti svetovalcev BTC. Vendar je težko reči, da je v nasprotju s predpisi.«¹¹ Članek pa so sklenili z mnenjem, da je do takšnega odkupa lahko prišlo, ker so bili menedžerji, nadzorniki in nekateri zaposleni enotni: »Ves čas odkupa so namreč hodili po robu predpisov in vsako podrobnost so morali – tudi pred novinarji – dobro argumentirati. In to se jim je posrečilo, ker so bili pravno in komunikacijsko – kljub nekaterim površnostim – izjemno vešč in še nikogar niso 'nategnili'.«¹² Vrhovni državni tožilec pa je primer označil kot nov in izviren ter obljubil, da ga bodo na tožilstvu preučili. Ob tem je še omenil, da na tožilstvu niso spregledali sporov med delničarji in v javnosti, vendar še ne morejo potrditi, da gre za kaznivo dejanje.¹³

Kmalu pa se je pokazalo, da vsi vpleteni v lastniško strukturo BTC po izvedbi notranjega odkupa družbe le niso bili na boljšem. Za razliko od nekaterih, ki so si v razmeroma kratkem času nabrali ogromno premoženje, so bili oškodovani predvsem tisti mali delničarji, ki svojih delnic niso pravočasno prodali. Na drugi strani pa je bil notranji odkup BTC za nove lastnike zagotovo posel življenja, saj so svoje premoženje po novem šteli v milijonih. Nekateri med njimi pa so se celo uvrstili na lestvico stotih najbogatejših Slovencev, saj so bile leta 2010 samo nepremičnine v lasti BTC ocenjene na 192,4 milijona evrov.¹⁴

¹⁰ Finance, <http://manager.finance.si/15026/BTC-slo%BEni-v-vojni-skregani-v-miru>, 13.4.2011.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ 24.ur.com, <http://24ur.com/novice/gospodarstvo/lastninjenje-btc-ja-zanimivo-za-tozilstvo.html>, 13. 4. 2011.

¹⁴ Manager, <http://www.najbogatejsi-slovinci.si/305089/Na-repu-stoterice-najbogatej%B9ih-je->

Sledili so dolgotrajni sodni postopki, ki so se končali z pravnomočno sodbo višjega sodišča decembra 2007. Sodišče je odločilo, da je bil sklep skupščine BTC iz leta 2001 o znižanju kapitala z umikom lastnih delnic, s katerim je uprava izvedla menedžerski prevzem BTC na račun oškodovanja malih delničarjev, nezakonit in zato ničen.¹⁵ Ob tem se mi zdi potrebno omeniti tudi nekatere zaplete, do katerih je prišlo med samim sodnim procesom in ki v glavah navadnih smrtnikov porajajo dvom o pravni državi. Tako je bil med potekom kazenskega postopka glede lastnjenja BTC z mesta vodje gospodarskega oddelka ljubljanskega okrožnega državnega tožilstva zaradi objektivne odgovornosti razrešen okrožni državni tožilec, ker je tožilstvo zamudilo tridnevni rok za pritožbo zoper zavrnitev zahteve za preiskavo s strani sodišča. S tem ko je tožilstvo zamudilo rok za pritožbo, je povzročilo, da je bila uvedba ponovnega kazenskega postopka mogoča samo na podlagi novih, drugačnih dokazov.¹⁶

Po razglasitvi pravnomočne sodbe višjega sodišča je sprva kazalo, da se je zgodba o spornem notranjem odkupu BTC na tem mestu končala. Vendar pa uprava družbe, ki bi edina lahko v sodnem registru vrnila kapital na zakonito raven, to je na raven iz leta 2001, tega ni hotela storiti. Ob takem ravnanju uprave družbe so mali delničarji, ki so se 2. novembra 2005 zaradi zaščite svojih interesov združili v vseslovensko združenje Mali delničar,¹⁷ na spletni strani društva zapisali: »Če Upravo še lahko razumemo, da je v brezobzirnem pohlepu po bogastvu pripravljena storiti vse, tudi še naprej kršiti zakon, pa mali delničarji ne razumemo, zakaj kršitev zakona dopušča država.«¹⁸ V nadaljevanju besedila so mali delničarji nato sami poiskali odgovor na zastavljeno vprašanje. V tistih dneh sta namreč v ločenih intervjujih za tednik Reporter podala svoje mnenje o obravnavani tematiki dva izmed ključnih nosilcev gospodarske politike in trga kapitala v tistem času, minister za gospodarstvo Matej Lahovnik in direktor Agencije za trg vrednostnih papirjev Damjan Žugelj.

Lahovnik je v intervjuju najprej zanikal, da je v času notranjega odkupa svetoval vodilnim iz družbe BTC, kot so poročali nekateri mediji. Nato pa je priznal, da je, ko je bil odkup že zdavnaj končan, podal svoje ekonomsko mnenje in v njem zapisal, »da zaradi načina odkupa razvoj podjetja ne bo ogrožen, ker je podjetje izpolnjevalo značilnosti družb, ki so primerne za take menedžerske odkupe«.¹⁹ V nadaljevanju je nato Lahovnik še izjavil: »Z ekonomskega vidika so bile po že opravljenem odkupu moje ugotovitve točne, s pravnega vidika pa je dolžnost vseh in-

direktor-Skai-centra, 13. 4. 2011.

¹⁵ Sodba v imenu ljudstva in sklep, http://www.skupaj.si/sites/default/files/BTC_SODBA.pdf, 13. 4. 2011.

¹⁶ Delo, 28. 3. 2007, str. 3, Borut Markošek ni več vodja gospodarskega oddelka ljubljanskega tožilstva.

¹⁷ Dnevnik (Poslovni dnevnik), 24. 10. 2005, str. 14, Skupščina združenja malih delničarjev.

¹⁸ Društvo – Mali delničarji – Skupaj smo močnejši, <http://www.skupaj.eu/vsebina/primer-btc-nestrokovnost-ali-korupcija-oblasti>, 13. 4. 2011.

¹⁹ Društvo – Mali delničarji – Skupaj smo močnejši, <http://www.skupaj.eu/default/files/file/38-stran.pdf>, 13. 4. 2011.

stitucij, da razčistijo, ali so nastale kakršne koli nepravilnosti.« Ob koncu je še ocenil, da težko reče, kakšen bo razplet sodnih postopkov, ker je zanj pomembno, »da se družba normalno razvija in se ne izčrpa.«²⁰ Teden dni pozneje je v istem tedniku nastopil še Damjan Žugelj, ki je podal mnenje, da kljub sodbi višjega sodišča o ničnosti sklepa skupščine BTC o znižanju kapitala z umikom lastnih delnic iz leta 2001 »ne bo mogoče nič spreminjati za nazaj, saj je podjetje že naprej v svojem razvojnem ciklu.«²¹ Žugelj se je nato še strinjal z novinarjem, da je v tem primeru pravna država očitno povsem odpovedala.²²

Male delničarje je v odgovorih tako ministra kot direktorja zmotilo predvsem dejstvo, da sta oba razvoj družbe postavila nad spoštovanje zakona, saj je minister »namesto, da bi se kot visok politik vladne stranke zavzel, kako udejanjiti do sedaj edino pravnomočno sodbo o nezakonitem menedžerskem prevzemu v Sloveniji, odkrito priznal, da ga to sploh ne moti.«²³ Ob tem so zapisali, da gre za sprevrženo logiko, v kateri je pomemben samo ekonomski vidik posla, in nato še ponazorili, kaj pomeni taka logika: »Podjetnik, ki je zabredel v finančne težave, denimo, namerava te rešiti z zavarovalniško goljufijo ali pa kar z ugrabitvijo in zahtevo za odkupnino. S stališča ministra je tako ravnanje sprejemljivo, da bodo le tako pridobljena sredstva usmerjena v razvoj podjetja?!«²⁴ In ravno v tem delu sta po mnenju malih delničarjev izjavi obeh predstavnikov tedanje oblasti izjemno usklajeni: »Zato ju mali delničarji ne moremo sprejeti zgolj kot posamezna spodrsaljaja, ampak za usklajeno stališče oblasti.«²⁵

Lahko torej sklenem, da je bilo v prvem desetletju in pol samostojne države številnim posameznikom »dovoljeno« kršiti nekatere družbene norme oziroma, še pomembneje, iz njih izpeljane zakone. Ti posamezniki, ki so danes pogosto del nove slovenske ekonomske elite, za svoja dejanja v času politične, gospodarske in družbene tranzicije niso bili ustrezno sankcionirani. V zadnjem času, nekako po vstopu Slovenije v Evropsko unijo, pa je strpnost javnosti do tovrstnih vprašanj bistveno upadla. Število prijav o sumih korupcije in zlorab položaja s strani državljanov se namreč v Sloveniji iz leta v leto povečuje. Ob tem je treba izpostaviti še očitno nezmožnost oblasti, da bi udejanjila tudi edino pravnomočno sodbo o nezakonitem menedžerskem prevzemu v Sloveniji. Takšen razvoj pa je v zadnjih letih pomembno pripomogel k vse bolj razširjenemu mnenju med »navadnimi« državljanji, da je slovenska družba in z njo država v globoki krizi.

²⁰ Prav tam.

²¹ Društvo – Mali delničarji – Skupaj smo močnejši, http://www.skupaj.eu/default/files/file/32_stran_zugelj.pdf, 13. 4. 2011.

²² Prav tam.

²³ Društvo – Mali delničarji – Skupaj smo močnejši, <http://www.skupaj.eu/vsebina/primer-btc-nestrokovnost-ali-korupcija-oblasti>, 13. 4. 2011.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

Zgoraj zapisano lahko hitro razberemo tudi iz prevladujočih prispevkov anonimnih piscev na spletu, ki ga v zadnjih letih posamezniki vse pogosteje uporabljajo za izražanje nezadovoljstva nad obstoječim stanjem v državi in ki je do neke mere nadomestil pisma bralcev v dnevnem časopisju z začetka devetdesetih let. Bistvo številnih podobnih prispevkov je na kratko povzel naslednji pisec: »Začelo se je počasi. S kurjimi tatovi, občasnimi aferami, ki so za kakšen teden izbruhnile in se počasi razkadile. Nadaljevalo se je s tajkunskimi prevzemi, svetovno gospodarsko krizo, zapirali so poslance in preiskovali gradbince. Afera na afero in človek se privadi na marsikaj. Tako zelo, da niti ne pričakuje več pravičnega epiloga.«²⁶

Družbene krize v državi torej ne moremo na hitro odpraviti s krilatico »kriza vrednot«, saj lahko številne vzroke za današnje probleme slovenske družbe najdemo v grehah iz obdobja politične, gospodarske in družbene tranzicije. V tem kontekstu se mi zdi zelo povedna analiza mnenja, da je za aktualne probleme slovenske družbe odgovorna kriza vrednot, ki jo je oktobra 2010 v Mladini objavil Jože Vogrinc: »Razglašanje vsesplošne krize vrednot v Sloveniji danes je le na videz moralna panika. V resnici je veliko nevarnejše. Mediji, opozicija in veliko navadnih ljudi ne glede na starost, spol in izobrazbo so v hipu sprejeli »krizo vrednot« kot čarobno formulo, ki v dveh besedah pove vse, kar je treba vedeti o aktualnih problemih slovenske družbe. Ni ugotovitev, ki bi zahtevala pojasnilo, ampak diagnoza, ki odpravlja potrebo po razumevanju. Ni vprašanje, ampak odgovor. »Krizo vrednot« je ime za prepričanje, da so »tisti zgoraj nam spodaj« vsilili svoj nemoralni način ravnanja.«²⁷

Spremembe vrednostnih sistemov pri Slovencih po letu 1990

O tem, kako aktualna je danes krilatica »kriza vrednot«, se je zelo slikovito izrazil Jože Vogrinc: »'Krizo vrednot!' odmeva iz studiev RTVS. 'Krizo vrednot!' bije plat zvona opozicija. 'Krizo vrednot!' penijo anonimni sralci po spletu v zmerljivkah, kjer je prva vrednota linč.«²⁸ Poleg tega bi nekritično sprejemanje takšnega mnenja tudi pomenilo, da bi se raziskovanje virov lotil iz že vnaprej določenega izhodišča in bi v tem okviru pač iskal le tiste, ki bi potrjevali, da je v letih po osamosvojitvi prišlo do propada vrednostnega sistema pri Slovencih.

S tem ne želim zanikati, da je v obravnavanem obdobju prišlo do določenih sprememb pri tem, kaj Slovenci ocenjujejo kot dobro in zaželeno, vendar menim, da ne moremo govoriti o propadu vrednostnih sistemov. Bolj ustrezna je trditev, da je znotraj vrednostnih sistemov prišlo do premika prioritete. Predvidevamo lahko, da so nekdanje manj pomembne vrednote danes v ospredju in obratno. Politične, gospodarske in družbene spremembe so namreč v ospredje potisnile predvsem

²⁶ Novice, Ena A magazin, <http://slowwwenia.ena.com/Novice/Komentar/Slovenski-Unicef-in-kriza-vrednot.html>, 13. 4. 2011.

²⁷ Mladina, št. 9, 5. 3. 2010, str. 37, Jože Vogrinc, »Krizo vrednot«?? Napačna diagnoza!

²⁸ Prav tam.

ekonomsko naravnane vrednote, kot so materialne dobrine, zaslužek, zaposlitev in s tem neposredno povezano izobraževanje. Na lestvici pomembnosti pa so izgubile vrednote, ki so bile nekoč bolj izpostavljene, kot so partnerstvo, družina, religija in duhovne vrednote.²⁹

V naslednjem koraku pa kot zgodovinar takoj trčim na problem virov, ki bi jih lahko uporabil pri poskusu identificiranja sprememb znotraj vrednostnih sistemov pri Slovencih po letu 1990. Že v začetku članka sem namreč zapisal, da so vrednote intimna stvar vsakega posameznika ter da so kot take znanstveno težko določljive. Lahko bi se problema sicer lotil na podlagi oglašanj v javnosti in zapisov v medijih nekaterih družbeno angažiranih in tako ali drugače izpostavljenih posameznikov, ki so se po letu 1990 na to temo periodično oglašali s svojimi razmišljanji, vendar bi na ta način težko dejansko identificirali spremembe.

V omenjeno kategorijo lahko uvrstimo članek Spomenke Hribar, ki je bil oktobra 2010 objavljen v Sobotni prilogi Dela in nosi naslov »Potrebujemo novo 'družbeno pogodbo'!«. V članku avtorica trdi, da smo priča odmiranju države in da se vse bolj bližata kaos in brezup, in nadaljuje: »Čas je, da vzamemo stvar v svoje roke! Čas je, da se vzamemo v roke!«³⁰ Sledi ocena, da se nam država podira pred očmi. S tem nima v mislih le države kot državne uprave, temveč tudi državo kot strukturo medsebojnih odnosov med državljani. Rešitev pa vidi v »novi družbeni pogodbi« oziroma novem družbenem konsenzu, ki predpostavlja solidarnost kot temelj naših odnosov. »Tisti, ki imajo dovolj in več, se morajo – zavestno, zavedno – začasno odpovedati svojim upravičenim in zakonitim zahtevam – zato, da bodo tudi drugi preživeli.«³¹ Nova družbeno pogodba bi torej morala predpostavljati voljnost državljanov, da se odpovedo čezmernim apetitom. V nadaljevanju bi nato izbrali članek »Začeti na novo?« izpod peresa Jožeta Vogrinca, v katerem avtor najprej opazi, da se pojavljajo predlogi, po katerih bi bilo treba državo rekonstruirati in s tem začeti novo in boljše politično življenje v Sloveniji povsem od začetka, ter se ob tem sprašuje, ali se slovenska politična elita začenja zavedati, da je sama glavni notranji dejavnik naraščajoče družbene in politične krize v državi.³²

Vendar nam takšni in podobni viri ne povedo kaj dosti o spremembah vrednostnih sistemov v glavah »navadnih« državljanov. Na različnih spletnih klepetalnicah, ki pa so se na žalost kot prostor za izmenjavo mnenj o perečih družbenih temah v Sloveniji začele uveljavljati šele po letu 2000, lahko sicer najdemo nepregledno množico zapisov na temo vrednot, ki pa jih je zelo težko znanstveno ovrednotiti. Morda jih lahko uporabimo le v kontekstu konflikta med generacijami, če ob tem predpostavimo, da so starejše generacije za razliko od mlajših v

²⁹ POGOVORI o prihodnosti Slovenije pri predsedniku Slovenije. 2, O vrednotah (Video-posnetek), Ljubljana 2004.

³⁰ Delo (Sobotna priloga), 2. 10. 2010, str. 10–11, Spomenka Hribar, Potrebujemo novo »družbeno pogodbo«.

³¹ Prav tam.

³² Mladina, št. 2, 14. 1. 2011, str. 27, Jože Vogrinc, Začeti na novo?.

večji meri ohranile vrednostne sisteme iz začetka devetdesetih let. Zato bom na tem mestu navedel le eno izmed številnih razprav na temo vrednostnih sistemov, ki jih lahko najdemo na spletu. Izbral sem diskusijo med očitno starejšo osebo z dvajsetimi leti delovne dobe in nekom, ki še študira. Prvi prispevek lahko na hitro povzamem kot zgražanje nad življenjskimi izbirami mlajše generacije, konča pa se s trditvijo: »Sama sem imela vse ob svojem času, tako zabavo in potovanja kot tudi družino, službo in kredit.«³³ Sledi precej bolj obsežen odgovor, ki ga zelo dobro povzemata naslednja citata: »Familija, kredit? S katere lune si ti padla? Kakšen kredit? Pri teh službah, ki jih za mlade kar mrgoli ali kaj? Otroke? S čim? Koliko plozanj tule, da je treba imet najprej štalco – od kod štalca, ti meni povej? S čim? Seveda, banke komaj čakajo, da bojo stanovanjske kredite dajali mladini, ki – če ima veliko srečo! – dobi službo za določen čas, za katero iz leta v leto ne ve, ali jo bo naslednje leto še imela!«³⁴ in »Si okostenela in zastarela in na svet, ki se je korenito spremenil, gledaš s starimi, zamočvirjenimi vrednotami. Ne samo da ni toliko perspektive za mlade, kar zadeva ekonomsko računico, ampak se je vrednostni sistem spremenil in še bolj se bo. Vedno bolj se vrednoti osebnostni razvoj človeka, ne samo sistem: rodi se, delaj, sproduciraj par potomcev in crkni.«³⁵

Za kakršno koli tehtno razpravo o spremembah vrednostnih sistemov pri Slovencih po letu 1990 je torej treba poiskati drug vir, ki sem ga našel v izsledkih projekta Slovensko javno mnenje (SJM). Omenjeni projekt poteka v Sloveniji neprekinjeno že vse od leta 1968 in predstavlja pravo zakladnico virov tako za zgodovinopisje kot druge humanistične znanosti. Za izbrano temo pa so pomembne Mednarodna raziskava vrednot (MRV), Evropska raziskava vrednot (ERV) in Svetovna raziskava vrednot (SRV). Vse tri omenjene raziskave so zasnovane na konceptu Evropske raziskave vrednot iz leta 1980,³⁶ tako da so rezultati primerljivi, saj se v vseh treh raziskavah pojavljajo identična vprašanja. Posvetil pa se bom predvsem prvemu vprašanju, ki od sodelujočih zahteva, da z ocenami »zelo pomembna«, »precej pomembna«, »ne preveč pomembna« in »sploh ni pomembna« opremijo naslednje »stvari v svojem življenju« delo, družina, prijatelji in znanci, prosti čas, politika in vera. Pri tem se bom osredotočili le na stvari, ki so jih ocenili z oceno »zelo pomembno«, kajti zanimajo me spremembe v posameznikovem vrednostnem sistemu oziroma morebitni premiki v hierarhiji vrednot znotraj vrednostnega sistema.

V obdobju po letu 1990 je bila kot prva februarja 1992 na vzorcu 1035 naključno izbranih polnoletnih prebivalcev Slovenije izvedena MRV. V tej raziskavi je največ sodelujočih z oceno »zelo pomembno« opredelilo družino (79%) in delo

³³ Med.Over.Net, <http://med.over.net/forum5/read.php?151,6856361,6856361#msg-6856361>, 13. 4. 2011.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Niko Toš: Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998. Ljubljana 1999, str. 125.

(72%), nato pa si z velikim zaostankom sledijo prijatelji in znanci (37%), prosti čas (26%), vera (16%) in na koncu politika (6%).³⁷

Sledi MRV, ki je bila na vzorcu 1007 naključno izbranih polnoletnih prebivalcev Slovenije izvedena novembra in decembra 1995. V tej raziskavi se vrstni red z oceno »zelo pomembno« ocenjenih »stvari v življenju« ni spremenil. Se je pa nekoliko spremenilo razmerje med ocenami. Družina (82%) je še vedno ostala na prvem mestu, pomembno pa je upadlo delo (54%), ocena naslednjih treh stvari se ni bistveno spremenila prijatelji in znanci (41%), prosti čas (33%) in vera (16%), politika (2%) pa je bila ocenjena še slabše kot v prvi raziskavi.³⁸

Naslednja je bila na vzorcu 1006 naključno izbranih polnoletnih prebivalcev Slovenije oktobra in novembra 1999 izvedena ERV. Tudi v tej raziskavi se vrstni red z oceno »zelo pomembno« ocenjenih »stvari v življenju« ni spremenil. Poleg tega so tudi ocene ostale na približno istih stopnjah: družina (81%), delo (61%), prijatelji in znanci (41%), prosti čas (32%), vera (12%), politika (2%). Morda bi lahko izpostavili le upad pogostosti ocene »zelo pomembno« pri veri in porast pri delu.³⁹

Kot zadnja pa je bila na vzorcu 1037 naključno izbranih polnoletnih prebivalcev Slovenije oktobra in novembra 2005 izvedena SRV. V tej raziskavi se je prvič spremenil vrstni red z oceno »zelo pomembno« označenih »stvari v življenju«. Na prvem mestu je še vedno ostala družina (88%), zamenjali pa sta se stvari prijatelji in znanci (51%) ter delo (47%) na drugem oziroma tretjem mestu. Nato si v enakem vrstnem redu kot že v prvih treh raziskavah sledijo prosti čas (43%), vera (15%) in politika (3%). Ob tem je treba izpostaviti, da je v tej raziskavi, podobno kot pri stvari prijatelji in znanci, tudi pri prostem času pogostost ocene »zelo pomembno« močno narasla.⁴⁰

Sklenemo lahko torej, da se vrednostni sistemi pri Slovencih po letu 1990 niso bistveno spremenili. Zgoraj zapisani rezultati raziskav SJM iz let 1992, 1995, 1999 in 2005 namreč niso pokazali bistvenih premikov med pomembnostjo, ki jo posamezniki znotraj svojega vrednostnega sistema pripisujejo določenim vrednotam. Na podlagi teh rezultatov lahko tudi zavrnem danes prevladujoče mnenje, da naj bi spremembe, ki jih je povzročil proces politične, gospodarske in družbene tranzicije, načele tudi vrednostne sisteme Slovencev. Vzrokov za trenutno družbeno krizo v Sloveniji torej ne gre iskati v krizi vrednot, saj se je pokazalo, da je vse bolj glasno zgražanje širše slovenske javnosti ob določenih ekscesih posameznikov prej znamenje, da ni z vrednotami slovenske družbe kot celote »nič narobe«. Ob tem sem tudi pokazal, da je za v zadnjih letih vse bolj razširjeno mnenje med »navadnimi«

³⁷ Prav tam, str. 125–126.

³⁸ Prav tam, str. 515–16.

³⁹ Niko Toš: Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004. Ljubljana 2004, str. 119–120.

⁴⁰ Niko Toš: Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009. Ljubljana 2009, str. 187–188.

državljeni o globoki krizi slovenske družbe in države, odgovorna predvsem nekdanja slovenska oblast, ki je v prvem desetletju in pol samostojne države številnim posameznikom »dovolila« kršiti nekatere družbene norme oziroma, še pomembneje, iz njih izpeljane zakone. Oblast je bila namreč tista, ki je v obdobju po letu 1990, pogosto prek divjega lastninjenja, omogočila oblikovanje nove »kapitalistične« ekonomske elite, in če se je to v času politične in gospodarske tranzicije ter postopnega prevzemanja evropskega pravnega reda še nekako dalo pomesti pod preprogo, to danes ni več mogoče. V zadnjem času, nekako po vstopu Slovenije v Evropsko unijo, je namreč strpnost javnosti do tovrstnih vprašanj bistveno upadla. Število prijav o sumih korupcije in zlorab položaja s strani državljanov pa se v Sloveniji iz leta v leto povečuje.

Blaž Babič

POLITICAL TRANSITION AND THE QUESTION OF THE VALUE SYSTEMS
OF SLOVENIANS AFTER 1990

S u m m a r y

As individuals we come across the issue of values every day, since on the basis of values we evaluate what is important for us, what is good, unimportant, or bad. Thus values are beliefs and convictions, closely connected with emotions and related to goals we are striving for, transcending the limited situations and actions. Already a brief glance at sociological theories makes us face the differences between the norms and values. This involves the distinction between the instructions or norms, which specify our actions in various situations, and the more general orientations provided by values. The most important norms are then summed up by the state in its legislation and enforced through formal sanctions with imprisonment as the most extreme measure. These sanctions are an essential part of social control mechanisms, ensuring the maintenance of order in the society. Therefore an orderly and stable society calls for common norms and values, adopted by the majority of its members.

We can infer that the Slovenian public's increasingly louder condemnation of the breach of norms by certain individuals is a sign that there is nothing wrong with the values of the Slovenian society as a whole. Besides, the results of the 1992, 1995, 1999 and 2005 Slovenian Public Opinion research do not indicate significant changes in the importance ascribed by the individuals to particular values within their value systems. On the basis of these results we can also reject the today's dominant opinion that the changes, caused by the process of the political, economic and social transitions, also had an impact on the value systems of Slovenians. Thus the reasons for the current social crisis in Slovenia are not to be found in the crisis of values, since it turned out that the increasingly louder revulsion that the Slovenian public expresses with regard to certain excesses of some individuals is actually more likely a sign that there is nothing wrong with the values of the Slovenian society as a whole.

In the recent years the opinion has spread among the »ordinary« citizens that the Slovenian society and state are in a deep crisis, caused especially by the former Slovenian authorities, who in the first decade and a half of the independent Slovenian state »allowed« many individuals to breach certain social norms or, even more importantly, certain laws based on these norms. Namely, the authorities were responsible for the formation of the new »capitalist« economic elite after 1990, often through unrestrained privatisation. If that could somehow be swept under the rug during the political and economic transition and the gradual adoption of the European legal order, today this is no longer

possible. Namely, recently – roughly after Slovenia joined the European Union in 2004 – the public tolerance of such issues has declined radically. The number of reports about the suspicions of corruption and abuse of authority made by the citizens is increasing in Slovenia from year to year. Here the obvious inability of the authorities to implement the only final judgement in case of an unlawful management takeover in Slovenia should be underlined. This refers to the ruling of the Higher Court of December 2007, declaring the decision of the management, reached at the BTC shareholders' meeting of 2001 to decrease the capital by withdrawing its own shares and thus carrying out a management takeover of the BTC at the account of small shareholders, was unlawful and thus null and void. Such a course of events contributed significantly to the opinion of the »ordinary« citizens that in the recent years the Slovenian society and state have been in a profound crisis.